

"Droschak"
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Addressé: R.F. BUREAU
LITERARY
Rédaction du "Droschak"
GENÈVE (Suisse)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԿԱՆ ԴԱՁՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԳԼԵՏՃԵԱՆ

Վ. 9 օգ. (ն. ա.) 1898

Բացդիր մը կը գուժէ մեզ Աթէնքէն, թէ տեղական հիւանդանոցին մէջ օգոստոս 9-ին վախճաներ է մեր այդ սիրելի ու յարգելի ընկերը:

Գրիգոր Գլեճճեան հայ յեղափոխութեան հին գործիչներէն մէկն է, մէկը 1890-ի Պօլսի շարժումին ափն լուսաւոր դէմքերէն, որ տանջանքներու և երկարամեայ բերդարգելութեան շնորհիւ խորտակած, ցաւակոծ մարմնի մը մէջ անաղարտ պահած էր իր սիրտն ու միտքը:

Յարգանք իր յիշատակին:

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ԶՕՐԱՎԻԳՐ

Պատմութեան ընթացքում հազարէպ են վայրկեաններ, երբ մի սարուկ ազգութեան յեղափոխական շարժման կրող է հանդիսանում ազգի ամբողջ ընդհանրութիւնը. շարժման ծանրութիւնը ընկնում է սովորաբար որոշ տարրի վրայ, չենք սխալի, եթէ ասենք՝ երիտասարդ սերնդի վրայ: Առաջաւոր ազգերի պատմութիւնը ընդհանուր առմամբ նոյն փաստն է վերկայում մեզ: Հին սերունդը, ընդհանրապէս կատարել է միշտ և ամէն տեղ կրաւորական, յաճախ ուղղակի թշնամական դեր նոր հասանքների դիմաց:

Օսմ. Հայաստանում ներկայ պայմանների բարձունքով ամէն մի հայ շահագրգռուած է. հին թէ նոր սերունդ, բոլորն էլ հաւասարապէս տենչում են թօթափել արդի մարդասպան ուժեղի. գիւղացի, արհեստաւոր, վաճառական, հոգեւորական և այլն, նոյնիսկ վաշխաւուն — ոչ մէկը այդ տարրերից ապահով չի դրում իրեն, և բոլորի շահելն էլ գոնէ թէօրիպէս, ներդաշնակուում են տիրող ուժեղի ոչնչացման մտքի հետ: Այնուամենայնիւ մեր յեղափոխական շարժման գործուն մասնակցողները համեմատաբար փոքրիկ բաժին են կազմում և դա էլ գրեթէ երիտասարդութիւնն է միայն. երիտասարդութիւնը՝ թարմ, սպաւորւող, ըմբոստ ու հալածական, հայ աշխատաւոր ընդհանրութեան ծնունդ երիտասարդութիւնը:

Հին սերնդի վրայ բացի սուլթանի բռնակալութիւնից ծանրացած է և սովորութեան բռնակալութիւնը: Երկարաւ սովորութիւնը ըմբոստ է նորամուտ ձրգ-

տումների ու հոսանքների դէմ: որքան մարդս աւելի է ապրում որոշ ազդեցութիւնների տակ, նոյնքան աւելի դժւար է լինում նրան ազատել այդ ազդեցութիւնների բռնութիւնից, առաւել ևս՝ հակառակ դիրք բռնել նրանց: Հայ գիւղացին, հին սերնդի գիւղացին, երկար տարիների ընթացքում անգէն, միշտ հլու հնազանդ ամենայնոյն զապտիէի առաջ՝ չէր կարող յանկարծակի յեղաշրջել իր մտածմունքներով, իր աշխարհայեցողութեամբ: Այլ է նոր սերունդը: Մտաւղ հասակից ենթակայ խորթ միջավայրի հարւածներին, միշտ ախանատես սուլթանական ուստիկանների հալածանքներին, որոնք ամէն տեղ իրեն են փնտուում — երիտասարդական հրաբորբոք սրտի մէջ վաղաժամ զարգանում է սրբազան ատելութիւնը, որ գերագոյն նախանշանն է յեղափոխական գաղափարի, և իր իդէալական սրտի բոլոր խանդով շտապում է նա փարել ապստամբական դրօշակին, իրրև ֆէդայի, տէնօրիստ, դժոխային վերէփնդրութեամբ լեցուն մի դաւադիր: Եւ մենք տեսնում ենք յիրաւի, որ 80-ական թւականների վերջերում հայ յեղափոխութեան անդրանիկ քայլերը երիտասարդներով եղան, և մարտիրոսութեան առաջին խարոյկները նրանց համար բարձրացան:

Այնուհետև, շնորհիւ աճող թշուառութեան — թըշուառութիւնը, որ ինքնին յեղափոխիչ է, — շնորհիւ, միւս կողմից, յեղափոխական պրօպագանդին՝ սոււրացան հետզհետէ անձնակրների շարքերը: Ինտելիգէնտ երիտասարդների հետ միասին արեան գաշտ եկան մարտիրոս ժողովրդի անուս, բայց ոգևորութեան ընդունակ, հանրային ցաւերով ու ազատասիրական տենչերով ապրող զաւակները: Գօլօշեանների, Զաքարեանների, Պե-

տուներէ հետ զուգընթացաբար երևան եկան Արարօնե-
րը, Չաթօ-Շէրօնները, Շատուրեանները — անձնուրա-
ցութեան ու արտուղիքի հրաշալի տիպարներ, որոնք
ուզեցին իրենց նահատակուով ճանապարհ հարթել
հետագայ աւելի ահաւոր ու մասսայական բողոքի
համար...

Այս նիւթապաշտ դարու, ուր մարդը, անաղարտ
իդէալները այնքան հազուադէպ են, մարդիկ ընդ-
հանրապէս կրանուած լինելով սև ետի հոգսերով — հայ
յեղափոխական երիտասարդութիւնը ցոյց տւեց, որ նա
իր կողման բարձրութեան վրայ է կանգնած: «Ինքնա-
մտրական» դաւանանքը շատ անգամ թող չի տալիս
մեզ տեսնել սեփական արժանիքը: Արպիսի հրձանքով
են խօսում քաղաքակիրթ աշխարհի մէջ մի ապստամ-
բապետի, մի անձնագոհ հերօսի մասին, որը նշանաւոր
է դառնում այս կամ այն ազատական կուռի մէջ, բայց
գուցէ աւելի մեծ հիացմունք յայտնէր քաղաքակիրթ
մարդկութիւնը, իմանալով, թէ որպիսի գերմարդ-
կային աշխատանք ու անման հերօսութիւններ է ար-
տագրել Երիտասարդ Հայաստանը, որի մասին նա շատ
ամպամած գաղափար ունի դժբախտաբար: Շնային ստըր-
կականութեամբ վարակած ծախու մամուլը ստեպ բացա-
սական գոյներով է ներկայացրել հայ յեղափոխական-
ներին, և դա մեր մի ուրիշ դժբախտութիւնն է: Թերևս
տաճկական լծից ազատուած ժողովուրդներէ ոչ մէկը
չի ունեցել այնքան տաժանելի ու հերօսական պայ-
քար, ինչպէս հայ յեղափոխական ժողովուրդը: Արքան
տարբերութիւն, արդարև: Արքան զարհուրելի է այն
բացառիկ, պատմական ու ցեղագրական միջավայրը, ուր
ծնունդ է առել և խաղացել է հայկական յեղա-
փոխութիւնը: Բոլոր միև ժողովուրդները՝ հանգամանք-
ներից փայփայած, նպաստաւորած, հայ յեղափոխա-
կանը՝ ամենքից քարկոծւած, ամէն տեղ հալածական:
Գործել — առանց գործելու մի ազատ կայանի, շարժ-
ւել մի մթնոլորտում, որ ամէն կողմից շրջապատուած է
խուճողութ, մարդակեր ցեղերով ու մարդակեր պետու-
թիւններով, կուռել մշտնջենապէս արտաքին ու ներքին
թշնամիների դէմ, հեծկտալ բանտերում ու քըստրնե-
րում, արիւնոտել սուլթանի կախալանները, — և այդ
բոլորի համար եւրօպական նենգ դիպլոմատներից միմի-
այն հակակրանք ստանալ իբր հասցում... կայ արդեօք մի
աւելի դժոխային ու աւելի անվեհեր կացութիւն:
Այդ է եղել և է այսօր տակաւին հայ յեղափոխականի
բաժինը: Եւ նա առաջ է գնում դարձեալ լուի-միջիկ,
համբերութեամբ ու չնաշխարհիկ տոկունութեամբ, ու-
ակցիան, օտարների ու հարապատների հալածանքը նը-
րան չեն կանգնեցնում, և ոչ էլ սև յոռետեսութիւնը, —
որ այսօր եռանդով արծարծւում է ժողովուրդի մէջ և
որ արդէն պաշարել է մեր երիտասարդութեան հեղդ
ու աննկարագիր տարրերին, — ոչ էլ այդ յոռետեսու-
թիւնն է շփոթեցնում նրան: Յեղափոխական երիտա-

սարդութիւնը յեղափոխութեան զօրավիգ
է եղել անցեալում և նոյն է մնում ներկայումս: Նա
ժողովուրդի ամենանւիրական իղձերի մարմնացնումն է
եղել միշտ. նրա անցեալի փշոտ, արհաւիրակից դործու-
նեութիւնը մեզ գրաւական է, որ նա դեռ ապագայում
շատ փայլուն գործեր ունի կատարելու: Նրա շարքերը
չեն սպառւում, այլ օր աւուր աւելի ևս խտանում են,
հայ տանջւած ընդհանրութիւնը իր խորունկ ծալքերից
բնական անհրաժեշտութեամբ արտաբերում է շարու-
նակ իր արդար դատի պաշտպան-հերօսներ:

Յեղափոխական իմացականութիւնը կազմակերպում է
նրանց: Յեղափոխական կազմակերպութիւնը ուսուցանե-
լով հանդերձ՝ ինքն էլ ուսանում է: Հայ շարժման
առաջին տարիներում ուսուցիան (երազակեանութիւնը)
լայն բաժին ունէր: Չափազանցւում էր ժողովուրդի ուժը,
պատրաստականութիւնը, և ընդհանրապէս այն կարծիքն
էր տիրում, որ յոյսերի իրականացումը շատ մօտ է ու
դիւրին, որտեղից և առաջ էր գալիս յեղափոխական-
ների ցասկոտ, յախուռն գործունեութիւնը: Ներկայիս
յեղափոխական կազմակերպութիւնը անցեալի դասերից
հրահանգւած՝ աւելի է յարմարեցնում իր տակտիկան
անողոր իրականութեան, ներդաշնակութիւն ու հաւա-
սարակչութիւն է հաստատում ուժերի ու ընդունա-
կութիւնների միջև և զգաստ աչքով է նայում իրա-
կանութեան վրայ, միշտ աւելի սեղմելով իր մարտական
շարքերը:

Այսօր ազգագրական կեղծ արտասուք են թափում
յեղափոխութեան «սնանկութեան» առթիւ: Միև՛միև՛ն-
ները, հոգեկան ու մտաւոր ներքինները գորտի անա-
խորժ կուռոցներով խլացնում են մթնոլորտը. քննա-
դատութիւն ուրիշների արածի, քննադատութիւն սե-
փական արածների, քննադատութիւն այդ քննադատու-
թեան... Յեղափոխական երիտասարդութիւնը, որը շատ
սուղ է գնահատում իր ժամանակը և որին միայն գործի
յառաջդիմութեան միտքն է տանջում, կ'արհամարհէ
իր դէմ ուղղած բոլոր նենգ ինսինուացիաներն ու
մանկական բարբառնջանքները, կոխկռտելով կ'անցնէ
նրանց վրայից, որոնք այլևս դիակ են յեղափոխական
տեսակէտից, և մնալով հաւատարիմ անվկանդ մաքառողի
կողման՝ կը պատրաստէ նոր ու ահեղագոյն մեամարտի:

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ե Ն

1/13 յուլիս 98

Վառավարութեան խտուրթիւնները կը բազմապատ-
կին, բանտարկեալներու թիւը կ'աճի օրէօր, իսկ վիճակ-
նին աւելի ու աւելի կը վատթարի: Ժողովուրդի նիւ-
թականը ոչ միայն չի բարելաւիր, այլ գահաձկն է կը դի-
մէ դէպի անանկութիւն: Այս ամէնը մասամբ մը հան-
դուրժելի կրնար լինել, եթէ է այս համասփիւռ աղէտնե-

րու միջոցին եղբայրադաւ իժերու գլուխները չբարձրանային նորէն... դաւաճանները նորէն երեւան կ'ելեն, մոռցած մօտիկ անցեալի դասերը... Զգեւելի դեր կը կատարեն հայ ոստիկանները, և ատոնց մէջ ամէնէն գարշելին մոկացի Միխիթարը, որ այս տարի խաշեց քերթեց ժողովուրդը:

Բաղէշէն քսամեցնող ըրեր կուգան: Կառավարութիւնը պատրուակ բռնելով թէ յեղափոխականներու հետքեր գտած է, խուզարկութեան ձեռն տակ անլուր խժրժուութիւններ գործած է քանի մը գիւղերու մէջ: Կը պատմեն թէ ոմանց վրայ քարիւղ թափելով վառած են, ոմանց ամորձիքները հանած են կենդանւոյն, ուրիշներու մարմինը խարած են արտաշէկ շամփուրներով: Զարաչար բռնաբարած են կոյսեր և նորատի կիներ: Այս ամէնուն ընկերացած է, ինչպէս միշտ, այդ գիւղերու և մօտակայ վանքերու կապուտ-կողոպուտը և բազմաթիւ անմեղներու բանտարկութիւնը:

Այդ հոսանքը մինչև այս կողմերն ալ հասաւ. խուզարկութեան և բանտարկութեան մեղ ալ բաժին հանեցին, բայց չափաւոր այս անգամ:

Կառավարութիւնը խռովեալ վեճակ մը ունենալ կը թւի. կը վախնայ թե սպանամերիկեան պատերազմէն ետք իր գլխուն ալ փորձանք կայ գալիք: Տեղիս զօրքերը կամաց կամաց դէպի Կարին կը շարժւին: Միւս կողմէն Խանասորի երկիւղը փորն է դեռ: Լուր կը պտրտի թէ համախան նոր դնդեր զէնքի պիտի կոչւին, և ասոր համար է որ քիւրդերն սկսած են հետզհետէ իրենց տեղերը ձգել ու փախչել Պարսից սահմանը:

Ծնթ. Խոյն. Ղեկըն պահուն հետեւեալ երկտողը կըստանանք Բաթումէն: Բաղէշի մօտ տեղի ունեցած կոտորածի մասին:

«Փախստական մը կը պատմէ թէ 150 հոգի վանազան տանջանքներով սպանւած են և 150 հոգի ալ բանտարկւած: Ամբողջ գիւղեր դատարկւած են: Ժողովուրդը դէս ու դէն փախած է:»

* * *

Հետեւեալ նամակը որ յուլիս 3-ին Պոլսէն ուղղւած է Ղեկն-նայի Polit. Corresp. թերթին, կը ղնենք նոս Երբ լրացուցիւ վերի թղթակցութեան:

«Վանէն եկած լրերուն նայելով, քիւրդերու հարբատահարութիւնները հայոց վրայ կը շարունակւին միշտ այս նահանգին մէջ: Այսպէս, քիւրդերը յարձակած են Վանէն երկու ժամ հեռու գտնուող Բահէզիկ գիւղին վրայ, բնակիչները վանած և գիւղը կողոպտած են:»

«Քիւրդերը աւարի տւած են նոյնպէս Մալքաւա և Էրիկան գիւղերը: Քիւրդերու բռնութիւններուն ենթակայ են մանաւանդ ապրանքներով ճամբորդող հայերը: Քսան հայեր, որոնք Կովկասէն Թիւրքիա կը վերադառնային, կողոպուտեր են նոյնիսկ իրենց ընկերացող ժանդարմներու ձեռքով, որոնք քիւրդերու հետ խօսք մէկ ըրած էին: Քիւրդ մը Պարսկաստանէն եկած, որ Խօշար հաստատուած է, հոն հայոց ձեռքէն խլեր է անոնց ըստացւածքները և մինչև իսկ հարկադրեր է անոնք իրեն համար դաշտի մէջ ձրի աշխատելու:»

«Գանգատներ կը լսւին նաև Փրանսացի միսիօնարներու գործունէութեան մասին, ղանի նահանգին մէջ:

ասոնք կը ջանան եղեր ամէն միջոցներով կաթօլիկութեան դարձնել ժողովուրդը: Վանի Փրանսական դերհիւպատօսը, որ այդ առաքելութեան գլուխը կը գտնուի, հայ քահանայի մը առաջարկած է եղեր երեսուն օսմ. ոսկի կաթօլիկ դառնալու պայմանով: Այսօրինակ փորձեր այլուր ևս կատարւած են կ'ըսուի:»

Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ի Դ Օ Կ Ի Ա Յ Ե Ն

16/28 յուլիս 98

Տեղէս 12 ժամ հեռի Նիքսար քաղաքին մէջ յուլիս 4/16-ին, որ պազարի օր էր, խառնիճաղանճ խուժան մը, արիւնարբու դէմքերով հրապարակը կը բռնէ հայերը ջարդելու և կողոպտելու: Բարեբախտաբար հայերը իրենց ծանօթ մէկ թիւրքէն կանխաւ իրազեկ լինելով անոնց դիտաւորութեանը, խանութները կը գոցեն և իսկոյն բողոք կը խրկեն հոս Պէքիր փաշային: Վերջինս բողոքը ստանալուն՝ անմիջապէս բողոքողներէն 6 հոգի հեռագրով բերել կուտայ, մինչև օրս հոս էին, այսօր վերադարձան իրենց քաղաքը: Պէքիր փաշան սաստիկ զայրացեր է Նիքսարի գայմագամին վրայ, որ հայերէն առաջ չէր կրցած իմանալ սպառնացող աղէտի մասին և լուր տալ իրեն: Պէքիր փաշան այդ հայերուն կ'առաջարկէ որ յայտնեն իրեն այդ գործը պատրաստողներուն պարագլուխները, որպէս զի ձերբակալել և բանտարկել տայ անոնք: Հայերը վախերնուն անուն չեն տար, որովհետև այդ չարագործները արդէն նախկին ջարդը կազմակերպող և անով հարստացող ճոխացողներն էին: Այդ վեց հայերը կը պահանջեն միայն որ 200-ի չափ հեծեալ զինուոր խրկուի Նիքսար և պազարի օրերն ալ խափանին առայժմ: Այսօր քանի մը հեծեալներ խրկեցան Նիքսար:

Օրերս հոս 6 անձեր բանտարկեցան նորէն քաղաքական յանցանքի համար: Մէկ տարի առաջ ձերբակալւած էին նամակի մը պատճառով: Ատոնց վճռագիրը Սերաստիոյ Հիյէթը Իտամիէն թւէս 50 օր առաջ հոս խրկած էր ճինայէթի պատժին դատապարտելով: Այդ օրէն սկսած դատարանը կ'ուզէր բանտարկել տալ այդ 6 հոգին, դատավարութիւն սկսելէ առաջ իսկ տեղիս կառավարիչը Պէքիր փաշան կը հակառակէր բանտարկելուն, որպէս զի նոր խռովութիւններու տեղի չտրուի: Բայց հակառակ Պէքիր փաշայի ջանքերուն՝ վերջապէս 15 օր առաջ բանտարկել տւին այդ 6 անձերը: Պէքիր փաշան հրաման ըրաւ որ գիշերները իրենց տըներն հանգստանան և ցորեկները միայն բանտը երթան: Այդպէս ալ եղաւ քանի մը օր: Վերջերս, սակայն, այսինքն ութ օրէ իվեր ատ ալ արգիլեցին և հիմա գիշեր ցերեկ բանտը կը նստին:

Թ Ի Ի Բ Բ Ի Ո Յ Ե Ո Ի Բ Զ Ը

Մտնելի արշալոյսը քողած կը պահէ իր երեսը, ծայծալ ամպերու ու կայմակրտ մարտկոցներու ետեւ: Եւրօպական ըմբռնաբառութիւնը կը փոխադրուի ասիական լայնատարած լինաւաշտին վրայ: Հնդկօրական ցեղին հոսանքը խոշոր թափով ընդլուծ

րեց սուլթանը որ չորս տէրութեանց խօսքը մոէ, Իհարկնս պնդելով իր իրաւունքն արժանի վրայ: Այս վերջին խօսքը Արիւնդէի թելին խառնու է նորէն...

Կրէտէի հարցը արեւելեան փշոտ մացառուին մէկ հիւսքն է, որու քեցումը այնքան հեշտ չերեւիր առանց ամբողջութեանը մէջ խորթութիւն մը առաջ բերելու: Արեւելեան ինքնիքը տեսակետներով կը դիտուի. ահա ինչո՞ւ համար է որ Կրէտէի շուրթուն մէջ ծովակալները աւելցնելու պէս կը շարժին քայքայ...

* * *

Փրանսիա. — Հանձնարար շուրջին Փրանսիայի փերթերը աղտոտեց, զոր մարքեղու համար պէտք է ընդթել գայն: Փրանսիայի նախկին արքային նախարարը որ իրաւամբ փաշա յորջորջումին արժանացաւ, կը խաղնար սուլթանին հետ փոխառակ լորթ կերպով Փրանսիայի արեւելեան շահերու զուգահեռը սղմելու: Արեւելքի մէջ Փրանսիական ազդեցութիւնը պատմութեան մէջ մարք մտնելու վրայ է կամ մտաւ... Սուլթանի 3,000 ոսկին խեղ ըրաւ հանձնարար... որ թեթեւ նրոտով մը ծանկեկ երկիրը, կրանն թէ Յուդան ալ 30 արծաթի վաճառեց իր տէրը: Տեսանք թէ ինչպէս խորհրդարանին հարցաւարդութեան կարկուտին առջեւն, իմաստաւորէն եւ այլանաւորէն կը փակփակէր ընդհանուր եւրոպական կարմիր վտանգը մատնանիշ ընելով Փրանսիայի: Բարեմիտ սուլթանը զուգուր կը ինչո՞ւր, Փրանսիական նախարարին վրայ որ մանկակահիկ մը պէս իր հրամանները կը գործադրէր: Այլ ոսկին ալ անուշ լնգի պէս, օճը ծապէն դուրս հանելու հմայքը ունի:

Փրանսիայի նոր նախարարը, որ աւելի Փրանսիայի կը նըկատեն քան ալ հանձնարար, Թիւրքիոյ շարժերուն ատեն Փրանսիական հպատակներուն կրանձ վտանգն սուղանքը կը պահանջէ: սպաննարով յունական պատերազմատուգանքէն ընտի վար դնել Բարիզի Օսմ: Պանդայէ: Դրան պատասխանը զայրոտ ու մերժողական եղած է, առարկելով որ իսլամներն ալ շատ կորուստ աւած են, յետոյ մաղձոտ առաջատուութիւնով մը կաւեցնէ որ օտարները իրենց տուգանքը պահանջելու համար խոտովութեանց հեղինակներուն դիմելու են, այսինքն, տեղեայն կը հասկցնէ, հայեւրուն: Բայց Դրան պատասխանէն կը հետեւցի նաեւ թէ, սուլթանը ժամանակին ալ հանձնարար վարկապատակը վճարած ըլլալուն տուգանքի ինքնիքը ալ չորսը կհնայ:

Ենթադրենք որ Պասաը Ալին հայերու մասին ատանկ շարժածի յոացում մը ունեցած ըլլայ ու տուգանքի բեռը հայութեան շահելու նետէ: Օսմ: Պետութեան ակնմահութեան հաւաստիք մը պիտի ըլլար այդ քայլը, որ ժողովուրդը կառավարելու վերջն վարէն չի հասնար: Եթէ պաշտպանութիւնը տրամաբանութիւնով հայ ազգին շարժումը կը գատէ շրջապատող պայմաններէն եւ շտեմուտ կընէ երկրին քայքայ ու անհշիւտ վիճակը, որ անխուստիկ ըրաւ յեղափոխութեան պողովուրդ, կը ցօնէ թէ դազիներ, երկիրը դեռ իմաստասիրող ու կշիռ ունեցող մտքէ զուրկ է: Իսլամութիւնն ալ փելիստիպիութեան շրջորթ չի պարունակէր, գոնէ այսպէս կը դաւանէր Պիւրիտէ, քացի հիւրերներու քնազանցական աշխարհէն: քնակն էր այդքան ցամաքութիւնը շրջապատէ հա՞ քա՞ղ-ներ միայն պիտի զսցնէր, որոնք համար Սուլթանը կը պէր, Թիւրքիոյ միակ գիտուններն են:

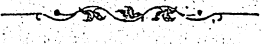
Արեւելեան թիւրքիոյ տեղի կունենայ եւ Դուռը երզումապատա կըլայ որ Թիւրք ժողովուրդը տգէտ է, անուղղայ ու մոլեման: Ժամանակ մը Յուդան իր շքմեղութեան ֆէրաճէն ըրաւ այդ փաստը, զոր կերելի մոցեք է:

Թիւրքիոյ միակ փելիստիպ ու քանատեղծ միտքը նազըմն էր. գոնէ ժամանակով Պոլսի մէջ կարգ մը մարդիկ այսպէս կը փախային:

Օսմ. ոմրագործ պետականները, իզգէթներ կամ Եգիպտեր, կերելի կեանքի քնաատման մէջ շատ թոյլ են, վրստիքի կանախներու մթնոլորտին պէս ուր ժողովուրդներու կեանքի ու մահու հարցը կը վառի: Զէ՛ որ «ամենողորմած ալլահ»՝ Մասլիմութի հաշիկը ու աղերները լնելով, վար կըլնէ — Էպօրաքին վրայ հեծած անշուշտ — ու Ալ Օսման կառավարութեան թեշնամները կը գալնէ, ինչպէս... Կլատնոցը:

Ենիկ աստղին զօլ ժամանակն է. ձգենք որ Դոստոյի սերունդտիկ նովերը գովցեն սուլթանի հրաշէկ գլուխը ու օսմանեան թոքախտաւոր... հովտած մամուլը:

Երբ տուն մը աւել չի մտնիր մամուլները իրենց ոտայնը կը հիսնն...

Պ Ի Ս Մ Ա Ր Է

ձեռքը նստեցաւ Եւրոպայի մարին վերեւ, ճշմարիտ հին վարժապետ մը, իր անունը համաշխարհային բնաւորութիւն ստացաւ: Եղան պատրանքի ժամեր երբ կարճեցաւ թէ հողագունը ոչ թէ իր առանցքին վրայ կը թաւալէր որքան Պիսմարքի մասնաբաժնի վրայ: Միշտ զգալի քաղաքականութիւն եւ Պիսմարք իրար կը պայմանաւորէին: Հոն ուր քաղաքականութեան օրաբեւը չէր սլանդիտած, այդ միտանուէր անունը մէտէօրի մը պէս եկած ինկած էր: Դաւառական ներսերը օր մը երկու գիւղացի միամիտ միամիտ իրարու հետ կը խօսէին Եւրոպայի վրայ, թէն իրենց նայածքը գիւրենք չըջապատող կոյս հորիզոնէն անդին չէր կրնար անցնել, «Իտալիա, կ'ըսէր մէկը անպիտակից ու զարմացական եղանակով մը: Պիսմարք մը կայ կ'ըսեն, անակ խնկացի է որ հարիւր տարի ետքը գալիքը կ'իմանայ»:

Առասպելներու մէջ սփածած, այդ աշխարհագրորդ մարդն էր որ փչեց հողին յուլիս 30-ին, իրմէն առաջ արդէն բիւրաւորներ հողին յանձնած ըլլալով: Թի մը հող, կանգուն մը պատանք ծրարեցին այդ վիթխարին որ երբեմն աշխարհս կը լեցնէր... Ո՛վ գերեզման, որքան պիտի օրհնէր մարդկութիւնը քեզ, եթէ աւելի կանուխ բայած ըլլայիր:

Պիսմարք ոտքին փոխները թօթեց այս աշխարհս վրայէն, տխրոյ ու ճանթկած գիտի մը ձգելով մարդկութեան զոր երբեք չսիրեց, «Ինձի վերապահած միակ երջանիկ օրը այն օրն է, ըսած է, ուր ալ չպիտի արթննամ»: Կարելի չէ՞ ըսել թէ այդ օրը մարդկային աշխուստի օրն էր: Թիւրքուս լարեմիտ յիշաչարութիւնով մը ըսողներ ըլլան՝ Երթալն ըլլայ գալը չըլլայ:

Ուրեմն, ապրող սերունդը իրաւունք ունի մինչև գերեզմանին ափը — անկէ անդին երթալ բարով — ընել այն անտղքը եւ անաչառ դատատուններ, հասակով, որքան սրտով ու մտքով մեծ հակային նկատմամբ, որ երբեք ի դճմտանք չունեցաւ իր պոյութեան մէջ եւ որ երբեմն ազգերու ճակատագիրը ձեռնեց (manier) մուլեգին սրբապղծութիւնով մը:

Քաղաքականութիւնը միշտ խորթ մայր մը եղած է ազգերու գոյութեան. կեղծարար կամ խորդախող բնութեան օրէնքներուն Գիտութեան հետմիտայ չի քայլիր, այլ դէմմիտայ, կը նմանին վիշտու եւ Սիվա ասուածներուն որոնց մէկը կը շինէ, մէկալը կը քակէ: Գիտութիւնը մայր-բնութեան վրայ հակած կը սրբագրէ խորթ մօր աւերները: Ոչ մէկ քաղաքական դաւանանք, որքան ամբակուտ ու զօրաւոր երկալ, երկար կեանք չէ ունենալ, որովհետեւ արեւատական եւ իմաստակ եղած է, որովհետեւ բռնանած սկղդունքի մը կը հետեւի: Անոնք որոնք աշխարհի ճակատագիրը նախիրի պէս վարելու յաւակնութիւնը ու փառամոլութիւնը ունին, պէտք է ճանչնան մարդը իր անհատականութեան ու ընկերականութեան մէջ. պէտք է հետեւին անոր հոգեկան, գաղափարական շարժման, չէ՞ թէ ետևանուն քեչնեն: Կրատարուն իրրու ընկերաբան քաղաքագետ կը կրկնէր «քաղաքագէտ մը իր դարու մտաւոր շարժման հետեւելու է»: Պիսմարք չոր քաղաքագէտ մըն էր, որուն բոլոր յաջողութեան գաղտնիքը նենգութեան ու ֆիլգիքական ուժին մէջն էր, ընկերութիւնը չսկսուց, խաբէութեան ճիւղը մշակեց միակ կը հոսանքին պէմ նաւակից. մարդկութիւնը քաղաքացի արեւն ճապաղեցնորու մէջէ... ու ընկալեցաւ: Պիսմարք կը նկատուէր զօրով մեքենայ մը որուն երկաթէն սուր ու սուին շինեցաւ միակ, առանց բարոյականի թ ա վ ը տալու անոր: Իսկապէս երկաթի նախարարը մինչև վերջ սուրի ու հուրի քաղաքականութիւնը գործադրեց:

Առնենք Պիսմարքը իրրու քաղաքագէտ եւ իրրու մարդ: Առաջինն մէջ կասկածելի, երկրորդին մէջ ժըլտական պիտի գտնենք:

Պիսմարք ծնած է 1815 ապրիլ 1-ին. ճիշդ այն օրը ուր մարդիկ տարին մէկ անգամ դիրար կը խաբեն: Երկար ապրեցաւ, որքան մարդկային զգացմունքը պիտի չի ներեր:

Դրանց համարը տպագրութիւն մը չէր ձգեր Պիսմարքը, անարկու դէմք մը ունէր, կոտած կայիով, որուն անձնիւր ծայծուխնրուն մէջ Մէֆիստոֆէլի հեզնութիւն մը կար կծկտած. աչքի կայիճները երայտ մնացած էին, արցունքը չէր ոտոզած զանոնք եւ անկեղծ ժպտիտը չէր անուշուցած այն կարծր նայածքը որուն դիմաց քարերն ալ կը ճաթոտէին: Օձ խաղցողի մը արտայայտութիւնը ունէր որ . . . կը թուէր: Երեւը նայողին կարծես լոկի մը կը հասկցնէր դժոխքի դրան վրայի խօսքը. «Յոյսերով մի մտանար ինձի»: Երկան բարտի հասակ մը, ոսկրուտ եւ ըմբշային, որուն նեղ շուքին տակ կարելի չէր մակաղիլ:

Արտաքինով գոնէ այդ հսկայի մէջ կ'ա մ ք լ ի մ ը ու ժ ը միայն աչքի կը զարնէ, յարատեւող եւ յամառ, որ սակայն անգթութեան հետ կը շիթթի առանց բարոյական միջնորդարի:

Քաղաքականութեան մէջ դեռ նորընծայ, կը փայլի իրեն ծայրայեղ յետադիմական մը եւ ոխերիմ ազատականներուն Միջին գարու խաւարամտութիւնով գերցած, իրեն սկզբունք ընտրեց «նպատակը միջոցը կարգարացնէ»-ի վարդապետութիւնը: Նոյն իսկ այն պահուն երբ զլուխը այլեւս դերեղմանի անդունդէն կախ, հոգուն հետ կուտար կ'առնէր, նոյն քարոզը կուտար Գերմ. կայսրը Պիսմարքի վարմունքին մէջ կը տեսնեն նաեւ չափազանց հայրենասիրութիւն մը որու կոճղին վրայ առանց վրդովմունքի բոլոր միւս աղգելը կը մտթէր: Բայց այդ հայրենասիրութիւնը որքութեանէ գուրկ էր. խոճալ մը չէր, այլ կիրք մը. ոխ մը. . . եւ կարծես այդ կիրքը չկտայած հետը ճաղը մտաւ, թէև այնքան խորտակումներ եղած էին անոր ստորտող. . .

Գերմանիոյ անկերպարան եւ սարտամ միճակով Պիսմարքը որոշ ուղղութեան մը մէջ գրաւ Պետք էր Գերմանական դաշնակցութիւնը ազատել աւստրիական գերիշխանութենէն, որ կրկին կորովը կըսպաննէր:

Եթէ աչքի առջեւ բերնը 30-40 տարի առաջւան քաղաքականութիւնը կը գտնուէր զայն իսկ, դեռ չնտած իր արեւտարական ու գիտական կազմութեան մէջ: Ամէն բան կայսրերու դանկը անսասան պահելու մէջն էր: Ժողովուրդը դեռ անկեղծ էր: Պիսմարք ճիշդ Եւրոպայի կեդրոնը, խորամանկ եւ խարդաւան քաղաքականութիւն մը կըստի, առանց խորութիւն գնելու միջոցներու գործադրման մէջ: Եւրոպական տէրութիւններուն հետ աչքիապուկ խաղցաւ, հարկ եղած ատենը շոյեց, վերջէն զարնելու պայմանով: Սարկով իր ուժը վերահղումը: Եւ ուժով վեց տարւան մէջ երեք պետութիւններ գեպիքը խաճցուց: Հոչակեց թէ «ուժը իրաւունքն վեր է»: Սաստիկի ճակատամարտով Գերմ. դաշնակցութիւնը Աւստրիայէն զատեց եւ Բրուսիոյ թիւաբնութեան տակ գրաւ: Պիսմարքի վարպետութիւնը կը կայանայ անոր մէջ որ երեք պատերազմներուն մէջ ալ, յաջողած էր օտար տէրութիւնները չէղծը պահել: Աւստրիոյ դէմ պատերազմած ատեն միամիտ հանդիսատեսի մը դերը տուաւ Ֆրանսայի. իսկ Աւստրիան՝ որ պահ մը առաջ իր թշնամին էր, Ֆրանսայի դեմ կուլի ատեն, բարեկամացուց իրեն:

Սաստիկան արդէն Պիսմարքի փառքը ու համաւար շինած էր, իր հակառակորդներն իսկ ծուռկի կուզային այդ Ֆէյդիլին առջեւ: Այդ յաղթութենէ կտքը, որ պէս զի Գերմ. միութիւնը աւելի ինքնուրուշէն, (տիւրգերական քուէարկութիւնը) հաստատեց:

Բայց Պիսմարքի մէջ մասնաւորապէս խորին ոխութիւն մը կրեան կուզայ Ֆրանսայի նկատմամբ. որուն ժառանգական թշնամին էր Erbfeindt Գիշերածաղկի պէս անոր սիրտը Ֆրանսայի դէմ ատելութիւնովը կը բայրէր: Կ'ըսեն թէ իր կինը աշխարհի մէջ գերազանց հաճողը պիտի դարձնէ թէ մարդը Ֆրանսայիները որէ անցնէին: Երբ Նաբոլէոն աչքիտուի քաղաքականութիւնով կը յորանջէր. կամ աւելի ուսմիկ բացատրութիւնով «աչքը չէր խաղար», Պիսմարք ինքզինքը կը պատրաստէր եւ պատերազմը անխուսափելի ընելու. միջոցներուն վրայ կ'որոճար:

Ֆրանսա միամիտակ, ամէն դուռ զոյ գտնելով իր առջեւ, չարաչար պարտութիւն կրեց գերման քաջամարզիկ բանակէն: Ամբողջ Եւրոպան կարծես վրէժ կը լուծէր Ֆրանսայէն որ ազատական գաղափարներով բռնակալութիւնները դրոզած էր: Ասիին էր:

Փարիզի պաշարման ատեն, Գերմ. նախարարակալը կը տեսնէր իրեւ կոպիտ ուժ մը, աւելի վրէժիւնդիր մարմին մը քան հերոս մարտնչող մը: Իր ուխտն էր Ֆրանսային տալ անանկ հարւած մը որ յաւիտանական ըլլայ: Աստրեւտանի կայսրի մը պէս Ֆրանսայի կոկորդէն սղմած 5 միլիառ տուգանք եւ Ալգաս Լորէնը կը պահանջէր, որուն գրաւման դէմ գերման ազատական մտքեր հակառակեցան ապագայի մշտական վտանգ մը համարելով զայն:

Գերմանացիներուն պահանջը չափէ դուրս էր, աղաչանք պաղտասնք օգուտ չըրաւ, Պիսմարք կըզպած էր իր սիրտը — եթէ ունէր — ու բանալին ծովը նետած: Վայ յաղթողին: Փարիզը սովասանջ կը մեռնէր, Ժիւլ Ֆալր, երկաթէ նախարարին գոթը կ'ուզէր հրաւիրել Փարիզի կիներուն ու երեխաներուն անօթիմեռ վիճակին վրայ: Պիսմարք ստորեկրեայ ծիծաղով մը կը հարցնէ. «Միթէ՞ դեռ չկերպք ձեր զաւակները»:

Պատերազմին գաշտին վրայ գերմանական միութիւնը կուտուած եւ վերսայլի պալատին մէջ վիշէլը գինւորական սոսք-փառք ամբողջ Գերմանիոյ կայսր պահած էր: Պիսմարք փառքի գէնիթին վրայ էր, աւելի վեր բարձրանալու համար թեւեր միայն հարկաւոր էին, բայց անոր հոյին թեւ չունէր:

Ակնթարթի մէջ նոր պետութիւն մը աշխարհք եկած էր եւ եւրոպական հաւասարակշռութիւնը խանգարած: Եւրոպայի մէջքին վրայ Պիսմարք գերիշխան էր այլեւս, հաւասարակշռութեան լծակը ձեռք առած էր, եւ կը գեղգեղէր «Գերմանիան Աստուծոյ զատ մարդէ չի վախնար»:

Սառ տայու ժամանակը անցած էր, բայց Գերմանիան ալ միացած, ուժը, կորովը տեղը. լեռան պէս կուրծք կուտար ամէն վտանգի: Ռուսիոյ սիրտը մեղմալ առաւ, իր դրացիին այնքան ամբողջութիւնը իր կողը կը խոցէր: Մասնաւոր երբ արեւմուտքի նորիցօնին վրային պղնձէ ստղաւարներուն փայլիւնը վերջալոյսի շողերուն հետ Գրէնլանդի ցոլակերտ դմբէթները կը տեղունէին: Ռուսիոյ կշտին գինւորական մեծ պետութեան մը տեղը մը Անգլիոյ բանին կուզար. երբ Ռուսիա սալասմակ արշաւէր դէպի Հնդկաստան, ստիպւած էր երբեմն երբեմն ետին նայիլ եւ քայլերը կամացցնել. բայց այդ հաշիւները նախատեսել չուին թէ Գերմանիա որ մը իր առեւտրական անարկու մրցակիցը պիտի ըլլար եւ պիտի ջանար իր հայր խելը:

Գերմանիա առած դրամով իսկոյն վերակազմեց ինքզինքը. իսկ Ֆրանսա, որուն ողջ կտորը ականջը ձգած կը կարծէր Պիսմարք, վերականգնեցաւ իր մոխիրներուն մէջէն: Գալիկահար Ֆրանսայի երեւը քիչ տեսնէն աւրին եկաւ: Պիսմարք այդ կենդանութեան առջեւ յուսալուքութիւն մը գզաց. մտաբերեց երկրորդ եւ մասնապես հարւած մըն ալ տալ, եւ թէ իր զայինիները կանչցնել որոնք արդէն թողմիլ առել էին: Բայց այդ դաւը շուտով ծայր տուաւ, Անգլիա եւ Ռուսիա սուրեցին երկաթէ նախարարին որ տեղը ծանր նստի: Գարր խոչընդ էր:

Ռուսթրքական պատերազմին, Պիսմարք Ռուսիոյ բարեկայակամ չէզոքութեան փոխվճարք մը ըրած ըլլալու համար, ձգեց զանի որ զգրգէ թիւրքիան: Այդ ատենն էր որ Ռախտատիլին մէջ արտասանեց սա խօսքը թէ «Արեւելեան ինդիոյ բուրձրանացի զինուորի մը ու կորը չարմէր»: Բայց Պէրլինի վեհաժողովին, որուն նախապահն էր, Ռուսիան նորէն խաբեց զլիկելով իր յաղթութեան պտուղներէն: Կապիլին արդարութիւնը դործ գրաւ: Կորչակօֆ շլինկորանք մեկնեցաւ վեհաժողովին, վերջին անգամ մըն ալ Պիսմարքի ծուղակը ինչալով: Պէրլինի վեհաժողովը շատ չանցած իր անբարոյականութեան պտուղը պիտի տար եւ որուն դուրս

գործոյը պիտի ըլլար հայկական սարսափները:

Պիսմարքի խաբխուրակ ու բարոյազուրկ քաղաքակա- նութիւնը կրեակ նիզակակցութիւնը ծնաւ եւ որուն վրիտուն վրայէն Ռուսիան իր դրօշակը միացուց Յիւան- սայի հանրապետութեան դրօշակին:

Ներքին քաղաքականութեան մէջ Պիսմարք բոլորովին վիժեց, բոլոր կուսակցութիւնները իր դէմ գտեցնելով: Ամէն բան կ'ուզէր զօրով, բռնութիւնով գլուխ հանել: Ինչ որ չէր ձգէր կը կոտորէր, միահեծան էր երկրին մէջ, և ձեռքը երկրին բերին խիած կը հրամայէր որ իրեն մինակ մտիկ ընէ: Այն անոր որ դէմ կը դնէր, սխալաւ էր և պարտութեան մէջ «հօշոտու» կ'ընէր: Կաթօլիկու- թեան դէմ քաղաքակրթապայքարը (Kulturkampf) մղեց. կաթօլիկութիւնը հնազանդեցուց պետականու- թեան և հալածեց ճիզիթները: Բայց կաթօլիկ կու- սակցութիւնը այդ զգեստնուէն աւելի ուժ առած էր, նախարարը արդէն գլուխը պատուած այդ ապառաժին զարնելով, ստիպեցաւ հաշտուիլ պապին ու կաթօլիկ կուսակցութեան հետ, սակայն թշնամութիւնը և պայ- քարը մինչև իր կեանքին վերջը տեսց:

Երկրին նախկին շաքար, առեւտրութեան փոխաւծ էր Պիսմարքի դէմ: Իզուր բացառիկ խիստ օրէնքներ հա- նեց: Պիսմարքի աստղը կը ցածնար, ինկող մարմնի ա- րագութիւնով ընկերվարական շարժումը բոլորովին անոր մէջը կոտորեց: Պիսմարք սկսան կը կծրցներ, «ընկերվա- րութիւնը արդի ընկերութեան երդեալ թշնամին է» կը մտնէր: Իր հսկայական մարմնով չկրցաւ թուժք կենալ այդ հեղեղին առջև որ կըսպառնար իր փառքին հետ ինքն ալ քշել տանի: Գործաւորական շրջանը օրէնսդրութիւնն ալ օգուտ չըբաւ: Ընկերվարական հո- սանքը կը քաշէր ինչպէս Հուկնոսի դարհոս ու ան- նահանջ ալիքները: Պիսմարք հոգով մարմնով մինչև գերեզման մտաւ մուշկաց ընկերվարականութեան ե- տեւէն ու դեռ . . . կը մուշկայ: Այն մարդը որ կուտք մը պիտի ըլլար պահպանողական ու զինուորական Գերմա- նիային, կատարեալ Krach մը կրեց և աչքը բաց մնաւ:

Գերմանիոյ հին կայսրը որքան ատեն ողջ էր Պիսմարք երկրին կամայապետ էր: Նոր կայսրը փրփրեբախ, ցու- ցամոլ անհանդուրժ էր վիստ իշխանին քմահաճու- թիւններուն, ուստի երկրին սանձը խլեց ամէնի նախա- րարէն: Պիսմարք այլևս աշխարհի ծուռերը շտկող չէր, և մտընած իր դրեակը քաշեցաւ, տեսակ մը Այյուշ բերգ, ուրիշ սկսաւ կայսեր դէմ վրէժխնդիր նետեր արձակել վարդնիի պուստրանկ սլաքներուն պէս որոնք նպատակին հասնելէն յետոյ ետ կը դառնային: Այդ շնորհագրութիւնը ցնդեցուց Պիսմարքը, որ իր գաղ- տագոզի քաղաքականութեան մասին աննպաստ յայտ- նութիւններ ընելով երբեակ նիզակակցութեան քմա- կին վրայ պաղ ջուր լեցուց, «ծածուկը տուն կ'արէ» կ'ըսէ արդէն ժողովրդին իմաստութիւնը:

Ութ տարի վարուկ նախարարը, ողջմեռ վիճակի մէջ, իր սանձը կրծելով, հայրամաշ եղաւ, այն հսկան որ աշ- խարհ կը ղողայներ, մամուկկծիկ եղած նախապատմա- կան մամուլի մը պէս հետաքրքրութեան առարկայ մըն էր այլևս: Կեանքին մէջ միակ ցաւ մը զգաց, երբ իր երկու գամբուրը իրմէ առաջ մեռան: Տխուր մշամագ- ձութիւնով կը հաւատար թէ իր ետեւէն անոնք միայն պիտի ողբային: Սրտի խաղաղութիւնը չփչեց իր առանձ- նութեան վրայէն, և օր մը մահը եկաւ գերման դի-

ցարանութեան «մեռելներու եղունգներով շինած» նաւով և տապալեց խոշոր Իկտրազիլը որուն արմատը, անգթութեան ու անխղճութեան հորին մէջ կը վերջանար:

* * *

Ի՞նչ ըրաւ Պիսմարք և ինչ ձգեց իր երկրին ու մարդ- կութեան: Գերմանիոյ նիւթապաշտ ու խախուտ ուժ մը տուաւ նահատակեց հին Գերմանիոյ իտեալը, հապճեպ ու խուճապ շէնք մը թալաթոսեց, որուն արիւնով խրց- ւած ձեղքերը ժամանակը հետոյ հետէ աւելի աչքիտես կ'ընէ: Աերջապէս խաղացք գետնի վրայ հիմնարկու- թիւն մը: Պիսմարք աչքերը աղօտած՝ բռնութիւնով ու խարդաւանանքով իրերու բնական ընթացքը բռնաբա- րել ուզեց՝ եթէ կարելի է ըսել տիեզերական բնազդը արհամարհեց: «Գոյութեան կուրխ» մէջ միակ միջոց սուրը ընտրեց, և հեգնեց մարդասիրական ամէն զգա- ցում: Իր փորձը զուրկ էր հեռանկարէ: Ժամանակը սա- կայն բթացուց երկաթէ մարդուն սուրն ալ կուրփն ալ: Իր երկրին շնորհեց «երկաթէ ձեռներ» զարնելու համար միայն և . . . քնատ գիշերներ: Պիսմարք Գերմ. բռնահաճ ու հեխէկ կապկպումին թերեւս Հայնէի ու- տայնանկին գործած պատանքն ալ կցեց: Այսօր գի- տուն Գերմանիան կը տեսնէ թէ Պիսմարք բիրտ ուժի վերելք մը և վայրէջք մը ունեցած է լոկ:

Ընդհանուր աշխարհի ալ տուաւ սպառնալիքն իսկ աղաղակութիւն մը, որ այսօր ամբողջ մարդկու- թիւնը ահուսարսափի մէջ կը պահէ: Կրակը տուաւ ու քաշեցաւ: Իսկ Արևելքի դժբախտ ժողովուրդնե- րուն իբր մեղսաքաւութիւն Պէրլինի դաշնա- գրութեան դաւաճան յօդաճոյնը կտակեց: Իսկ մինչև գերեզմանին շեմը անխղճ եղաւ տանջող ազ- գերու համար: Ցածկական բարբարոսութիւններու ա- տեն, դաժան սրտով մը կը յայտարարէր թէ ուրիշնե- րը իրաւունք չունին սուլթանի գործերուն խառնելու: Պերլինի ժողովը դաւաղիրներու ժողով մը եղաւ: Պատ- լոյ երաշխաւորութիւնները ոճրագործութեան փոխե- ցան: Երբ հայերը անինայ կը կոտորէին, Պիսմարք կը ծիծաղէր մեր բախտին վրայ և կը կրկնէր հին երգը. «Ամբողջ Հայաստանը բռնաբանեցի ձեր զինուորի մը ոսկորը չ'արժէր»: Իսկ կրէտացիներուն մասին չխայնելով Պողոս առաքեալին խօսքը կը կատակաբանէր թէ «կրէտա- ցիները ստախօս, չարաճճի և այլն են, ուստի պատժե- ցէք զանոնք»: Թէև նոյն առաքեալը կ'ըսէ «օրէնքները բռնութիւն են»: Եթէ գերման հաստփոր ջոջերը ողոր- միս հանեն անոր փուտ հոգուն, կրէտացիք իրաւունք ունին ըսելու. շանգանկը դնաց աշխարհ թեթեւացաւ:

Այդ քաղաքակիրթ վայրենին, արդարութեան ոչ քնարերգական սէրը ունեցաւ, ոչ ալ մարդկութեան օգուտ: Հայերը իրաւամբ անոր ձակատը խարկած էին արդէն փիսմարդը բնորոշ բառախոյրով:

Ֆրէտերիխսրուհի միւնարանին դիմաց բլուր մը կայ, որուն վրայ սրտաուռ արձանակոյտ մը կը ներկայա- ցնէ դժբախտ ու արի եղնիկ մը զոր քանի մը շուներ կ'ուզեն փարատել: Ինչպէս Հայաստանը: Այդ կատաղի կուսութեան մտիկը պիտի փորեն Պիսմարքի հողքը:

Հովերը յաւիտեան մարդկութեան անէճքը պիտի խօսին գերեզմանին վրայ այն մարդուն, որ երբեք խղճ- մտանք չունեցաւ:

ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԹԻՒՐՔԻՈՅ ՄԷՋ

ՎԵՐՁԻՆ ՊԱՅՈՒՆ

Int. Corresp.-ին Պոլսէն կը հեռագրեն, 7 օգ.

Ներկու օրէ իվեր խիստ յուզեց լրեր կը պարտին, թէ կայսրութեան պլեյալ ծայրերը նորէն խուզու- թիւններ պայթած լինին: Ելբանիա Ելբասան քաղաքի շրջակայքը 400 ալբանացիէ բաղկացած զինուած գունդ մը յարձակեր է օսմանեան զօրաբաժնի մը վրայ և ջարդուփշուր ըրեր է, այնպէս որ Ելբասանի մէջ ընդ- Տանուր սարսափ կը տիրէ: Կը լսուի թէ Լիբանանի դրուզները մեծ ապստամբութիւն կը պատրաստեն, և թէ պարսից սահմաններու մօտ հայկական մեծամեծ խումբեր ընդհարումներով կ'արշաւեն երկրի խորերը (°):

Մէկգի զննելով նոր հայ արշաւանքի մը լուրին ըս- տուգութիւնը որ Խանասորի կուսին տարեգարձը (6 օգ. 97) միայն կարող էր ստեղծել սուլթանի սարսափած երեւակայութեան մէջ — անցնինք Բալկանները, ուր կը- րակը մարելու գուր փորձեր կ'ընէ Համիդ: Մակեդոնա- ցիք ալ քնած չեն, թէև իրաւ է որ արթուն ալ չեն, այլ կէսըուն կը մրափեն: Իրենց վերջին համաժողովը, աւելի ճիշդ Մակ. Կերազոյն Կոմիտէի անդամներուն ժո- ղովը յիշատակագիր մը պատրաստած է, ներկայացնելու մեծ պետութիւններուն, որուն գլխաւոր կէտերն են. 1. Մակեդոնական մէկ նահանգ մը կազմել, որ պիտի բաղկանայ Սալոնիկի, Վոնաստիրի և Իւսկիւբի երեք վի- լայէթներէ, Սալոնիկն ունենալով իրրե նիստ (chef- lieu): 2. Կերկրին մէջ տիրող կրօնքին ու ազգութեան պատկանող ընդհանուր նահանգապետ մը կարգելը: 3. Ուտրել նահանգական ժողով մը որ քուէարկէ պիւտ- ճէն: 4. Նահանգային միլիս ստեղծել և այլն:

Համաժողովը Կեդր. Կոմիտէին թողեր է այդ յիշա- տակագիրը ներկայացնելու պատէհ վարկեանը որո- շել, նկատելով որ այս պահուս բուլղար կառավարու- թիւնը բաւական գէշ տրամադրուած է Մակեդոնական հարցին համար: Խնդիր է սակայն թէ իրենք տանջող մակեդոնացիք և գործօն միւս կոմիտէները ինչպէս աը- րամադրուած են, և ինչ ընդունելութիւն պիտի ընեն սօփիացի դիւանադէտներու այդ թղթակուսին: Կրէտէի գործը շուկելու վօյ է: Անգլիա, Իտալիա, Ֆրանսա և Ռուսիա վերջնապէս արգիլած են Բ. Գուան նոր զօրք խրկել Կրէտէ, փոխարինելու համար հոն գտնուող մեք- ղապահ գունդերը, որոնք արդէն լրացուցած են իրենց ծառայութեան ժամանակը: Չորս մեծ պետութիւնները արդեօք իրենք ալ խաղ մը կ'ուզեն խաղալ սուլթանի դիւան, քաղաքավար կերպով պարպել տալով Կրէտէն, քանի որ այդ գունդերը վերջապէս յաւիտեան չեն կրնար Կրէտէ մնալ ու սպասել:

Մեծ Եւրոպիայի մահաւան առթիւ մեր խրկած ցաւակ- ցական հեռագրին իբր պատասխան, Կլասոգօնի ընտա- նիքին կողմէն, Պեռնի անգլ. դեսպանին միջոցով ստա- ցանք հետեւեալ շնորհակալութեան նամակը, 22 յուն.

«Կլասոգօնի ընտանիքը փոխադարձ թանկագին շնորհակա- ւութիւնները կը յայտնէ իրենց ստացած շնորհակալութեան գնահատու- ւի համակրական հեռագրին համար»:

ՆԻՒՐԱՏԻՈՒԹԻՒՆ

ԽՄՐԱԿՐՈՒԹԻՒՆՆ Ստացած է՝

Քօլգ-ի Օրէնսովիցա քաղաքէն 8. Վարդ 10 ֆր.: Լճմտօնէն Արարատ 2 շիւլիւն: Բարիզէն «Vers» 10 ֆրանս: Ռուս. Ս. քաղա- քէն Միլրտ Արգ. 20 ֆրանս:

ՏԱՊԱՐ Կեդր. Կօմիտէն՝

Յունիս ամառ մուտք. — Փամփուշտ 108 դասեկան, Կրակ 40 դէ., Գանրիման 20 դէ., Կայծակ 10 դէ., Արծիւ 10 դէ., Սոււնը 2ը. 35 դէ., Զովէժ 2ը. 27 դէ., Գեղձուկ 2ը. 10 դէ., Շանթ 2ը. 10 դասեկան:

Կողակալ քաղաքէն ստացւած՝ Աշոտի միջոցով Փարոս 47 դա- նեկան, Ռուսի 20 դէ., Մ. Մ. 20 դէ., Գուրգէն 40 դէ., Մեքենա- գործ 20 դէ., Գործաւոր 10 դէ., Տ. Դ. 10 դէ.:

ՔԵՐԿԻ Կօմիտէն՝

1 Յունւար-30 ապրիլ 98. — Օժանդակ խումբ 141 դասեկան 20 փարս, Շանթ խ. 97 դէ. 30 փր., Գնդակ խ. 38 դէ. 20 փր., Իզմիր- լեան խ. 76 դէ. 30 փր., Հայկաւանի Կայծակ խ. 149 դէ., Մոնոք- սաւանի ընթերցողներէն 14 դէ., Համակրողներէ 10 դէ., Ռ. 41-է 1020 դէ., Գրիշ 317 դէ., Բօմ 44 դէ., 20 փր., Կլար 33 դէ. 10 փր., Սուրէն 30 դէ. 20 փր., Կամար 28 դէ. 20 փր., Խոսրով, Աւան, Գեղամ, Զահ 19-ական դէ., Մուշեղ 9 դէ. 20 փր., Կարիժ 9 դասե- կան 20 փարս: Գումար 2,093 դէ. 10 փ.:

ՆԱԽԱՎԱՆԳՈՍԻ Կօմիտէն՝

Քրիստոստոր 25 ուրլի, Վառու 25 ու., Ղեյ 20 ու., Կայծակ 3 ու., Ռոտում 5 ու., Սուլի 12 ու. 50 կօպէկ, Կարօ 12 ու. 50 կ., Կեակիլ 15 ու., Իզնատիոս Յով. 50 ու., Շէն Ալեքսան 50 ու., Սարգիս Գ. 5 ու., Մազման, Վառ, Վեհանթ 10-ական ու.: — Գումար 253 ու.:

Ամալանոց քաղաքի «Մաս» խմբէն 25 ուրլի Կարմիր քր. Տէյ Ա. 50 ու.:

Գաղթավայրի մասնաճիւղէն՝ Լաստի զիւղէն Յարութիւն 8 ուրլի, Աւետիս 1 ու., Գասպարիկ 2 ու. 50 կօպէկ, Յովսէփ 5 ու., Գրիգորիկ 2 ու., Երամու 3 ու.: Գեոնգեղ զիւղէն՝ Վահրամ 4 ու.: Վազգէն մասնաճիւղի ասպիւ, մայիս, յունիս եռամսեայ մուտքը՝ Անումավճարներ 24 ուրլի, Ներսիսութիւն 15 ու., Տայ- եցոք խ. 1 ու. 5 կօպէկ: — Համաճումար 65 ու. 55 կօպէկ:

ԱՂԵՔԱՆԳՐԻՈՅ Կօմիտէն՝

1897 դեկ. — 1898 յունւար եւ փետրուար ամիսներուն մէջ: Արմատական խմբի ծեղով հանգանակուած 120 դասեկան ողջ Պապա խ. 160 դէ., Արմատական խ. 225 դէ., Յ. Ազիզ 60 դէ., Տիք- տէոս, Յ. Մ., Կիւզէկ, Միլիթիւնը փոխութիւն է, Տիկ. Շուշանիկ, Տիկ. Մայր Հայաստան, Եր. Կերօ, Կնիդանացաւ, Միլոն, Գօզան պէյ 30-ական դէ., Արարս խ. 26 դէ., 10 փարս, Յ. Ղազ 24 դէ., Հուր 20 դէ., Ա. Շ., Իցայիթամաս, Բաշ Մ., Մտալի 15-ական դէ., Բէ- շիշեան, Մայլտ, Վազր 10-ական դէ., Տիտոն 5 դէ., Արդարասեր խ.- գանձանակէն 125 ու կէս դէ., Բուրջ խ. 120 ու կէս դէ.: Համա- զուում 1,278 դասեկան 10 փարս:

ԳԱՅԻՐԻՒ Կօմիտէն՝

Յունւար, փետրուար, մարտ ամիսներուն. — Ստ. Յովհ. 1 անգլ. ոսկի, Գ. Է. Ա. 40 դասեկան, Արամազը 30 դէ., Ապրիլ 15 20., Գեղամ 20 եւս 20 դէ., Ներշապուհ 10 եւս 10 եւս 10 դէ., Փրանսացի 10 դէ., Պերժ 10 եւս 10 դէ., Սահակ, Երկրագործ, Ար- մօթ, Հայկաւ, Արարատ, Մասիս, Արսլան 10-ական դէ., Զարու- շի, Վրէժ, Հայկալ 5-ական դէ., Երկաթ 5 եւս 5 եւս 5 դէ., Մէ- կէն 5 դէ., Աւետ. Կար. 5 դէ., Պ. Պ. 10 դէ., Օ. Օ. 10 դէ., Արամազը 10 դէ.: Գումար 427 ու կէս դէ.ողջ:

ՎրոյՊԱ. — № 5 Նաւասնգիստի ցուցակ Դիսիւնիսի 200 ու., պէտք է լինի Դեղմանիկ: Խօճ-եան ցուցակ Մօլէկիւն 160 մ. պէտք է լինի 164 մ.: № 4-ի մէջ Բուէնսօ-Այրէսի հանգա- նակութեան հաշիւը սխալմամբ Նիւ-Եօրքի Կօմ-ի ամուսնով հը- րատարակուած է, փոխանակ Նիւ-Եօրքի Յանձնախումբի:

Այլեայլ պատճառներով «Պրօչակ»-ի այս թիւը իր ժամանակէն ուշ լոյս կը տեսնէ:

Խմբագրութեան գիմէլ հետեւեալ հասցէով՝
Rédaction du Droschak, Genève (Suisse)